

Leve het Braziliaanse

SPAARNESTAD PHOTO

Piet Hein en zijn manschap-
pen veroveren een Portugees
bolwerk in Brazilië, 1683

Brazilië is overal dezer dagen. Twee festivals staan in het teken van het land dat inmiddels een economische supermacht heet te zijn. Een gesprek met schrijver **João Ubaldo Ribeiro** over Braziliaanse identiteit, gefalsificeerde statistieken en de opmerkelijke rol van Nederlanders in zijn verhalen.

DOOR HANS VAN WETERING

DE voortekenen waren niet gunstig. De dagen voorafgaand aan de ontmoeting met de Braziliaanse schrijver João Ubaldo Ribeiro (Itaparica, 1941) in Wenen, waar hij een literair congres zou bezoeken, lukt het maar niet een tijdstip af te spreken waarop het interview zal plaatsvinden. Preciezer dan 'als je die twee dagen in Wenen bent, moet het op een gegeven moment wel lukken' krijg ik het niet. In het vliegtuig bekruipt mij een gevoel van onbehagen als ik een verhaal van zijn hand lees - 'Het leven is een eindeloos amanhã' - waarin Ribeiro beschrijft hoe hij een Duitser tevergeefs een afspraak met hem probeert te maken. Die Duitser wil maar niet begrijpen dat voor een Bra-

volk

ziliaan ‘amanhã’ van alles en nog wat betekent – ‘nooit’, ‘misschien’, ‘daar heb ik geen zin in’, of ‘laten we het over iets anders hebben’, maar dat slechts in uitzonderlijke gevallen de volgende dag wordt bedoeld. In Wenen aangekomen zoek ik meteen contact, maar wat ik ook probeer, Ribeiro is onbereikbaar. De middag gaat voorbij, de avond verstrijkt. Kort voor middernacht gaat de telefoon en klinkt aan de andere kant van de lijn een zware, gruisige stem: ‘Zullen we het anders nu doen?’ Na wat heen en weer gepraat spreken we voor de volgende ochtend af. Als ik de volgende dag precies op tijd bij zijn hotel arriveer, komt vanuit de lobby een kleine man mij tegemoet, achter zijn brillenglazen glinsteren pretoogjes: ‘Zullen we maar gelijk beginnen?’

In uw roman Brazilië, Brazilië voert u een aantal families op en verhaalt u aan de hand van hun wederwaardigheden over de geschiedenis van uw land. Uw boek is als een zoektocht naar de identiteit van het Braziliaanse volk geïnterpreteerd. Is dat wat u voor ogen had?
‘Zo wordt het wel gezien, maar dat was niet mijn bedoeling. Ik wilde simpelweg een grote roman schrijven. Het boek is vooral buiten Brazilië zo geïnterpreteerd. Dat heeft met de titel te maken [Viva o povo Brasileiro, leve het Braziliaanse volk] en met wat onder het begrip ‘volk’ wordt verstaan. Voor Europeanen is “volk” iets met een eeuwenlange geschiedenis, met een gedeelte etniciteit. Maar Brazilië is ontstaan door emigratie. Als Europeanen in Brazilië komen is hun eerste reactie meestal: ‘Ah, wat is dit nu, het lijkt wel of alle volken van de wereld hier verzameld zijn.’ Tot voor kort was het daardoor ook gemakkelijk paspoorten te vervalsen. Daar heeft men inmiddels wel iets aan gedaan, maar een Braziliaans paspoort is op de zwarte markt nog steeds veel waard, omdat ieder gezicht dat van een Braziliaan kan zijn. Wat mensen van buiten Brazilië vaak niet begrijpen, is dat die mengeling nu juist het Braziliaanse volk uitmaakt. Het Braziliaanse volk is een allegaartje, van Duitsers, Arabieren, Japanners... enzovoort. Het Braziliaanse volk is misschien geen volk in de Europese betekenis, maar een volk is het: Brazilianen wonen in Brazilië, kijken allemaal naar hetzelfde voetbal, koesteren dezelfde verhalen en mythes, kennen dezelfde liedjes en spreken dezelfde taal in een gebied dat drie zo groot is als West-Europa – er

zijn zelfs geen dialecten. Terwijl je in een land als Duitsland bij wijze van spreken de straat niet kan oversteken of er wordt alweer iets anders gesproken. Als je naar de omvang van Brazilië kijkt en naar het feit dat er mensen van overal ter wereld leven, is het land eigenlijk wonderlijk homogeen. De notie van “volk” in Europa is een geheel andere dan bij ons. Daardoor zijn Europeanen waarschijnlijk zo gespitst op dat idee van een “zoektocht naar identiteit” in mijn boeken.’

Een inwoner van Brazilië van Japanse afkomst ziet zichzelf voor alles als Braziliaan?
‘Niemand in Brazilië zal het in zijn hoofd halen om een Portugees sprekende inwoner van Brazilië met een Japans uiterlijk een Japanner te noemen, en zo ziet zo iemand zichzelf ook niet. Brazilië is het land met de meeste inwoners van Japanse afkomst buiten Japan zelf, en het schijnt dat er inmiddels ook meer Libanezen in Brazilië wonen dan in Beiroet – het zijn allemaal Brazilianen. De huidige president, Dilma Rousseff, is dochter van een Bulgaarse immigrant: een Braziliaanse van de eerste generatie. Zo zijn er natuurlijk ook Brazilianen van Nederlandse komaf. Brazilië heeft de hele wereld opgeslokt.’

Die Nederlanders komen in uw boek opmerkelijk vaak voor. Ze komen er meestal niet goed vanaf: ze worden opgegeten, eenmaal gestorven krijgen zelfs hun zielen het nog te verduren. Waarom is dat eigenlijk?
‘Ik ben opgegroeid op een eiland, Itaparica, in het noordoosten van Brazilië, in de staat Bahia. In de zeventiende eeuw vochten de Portugezen en de Hollanders om Brazilië. De Hollanders probeerden Bahia in te lijven, maar dat lukte niet echt, wel kregen ze Itaparica in handen, een klein eilandje – tenminste, als je het hele land in ogenschouw neemt. Itaparica nam een belangrijke strategische positie in bij de monding van de Baai van Allerheiligen. De Hollanders bouwden er een groot fort, het Laurentiusfort, bleven iets van vijftig jaar en werden vervolgens na roemruchte gevechten verdreven. Die geschiedenis van heroïsch verzet tegen de Hollanders is voor de eilandbewoners heel belangrijk. Nu wordt het minder, maar in de tijd van mijn oma leefde die verhalen nog sterk: wij verdreven de Hollanders! Zo is er niet ver van Itaparica een eilandje dat officieel Ilha de Meio heet, het middelste eiland. Maar de Itaparicanen noemen het steevast Ilha de Medo, eiland van de angst, vanwege het verhaal dat de Hollanders, eenmaal verslagen, doodsbang naar dat eilandje vluchtten. Het zijn die vertellingen over heroïsche daden tegenover de Hollanders die ik mijn verhalen overdrijf. Men zegt trouwens, ik weet niet of dat waar is, dat een aantal Hollanders op Itaparica bleven, nadat de Portugezen het eiland weer hadden ingenomen. Misschien dat die Hollanders werden achtergelaten toen het eiland snel

HANS VAN WETERING

João Ubaldo Ribeiro: ‘Voor een land met de mogelijkheden en omvang als Brazilië is het onmogelijk niet te groeien. Brazilië groeit vanuit de wieg, uit zichzelf, door niets te doen.’

moest worden verlaten. Vast staat dat op Itaparica de vreemdste raciale mengvormen ontstonden, negers met blauwe ogen bijvoorbeeld, onbegrijpelijke combinaties. Daarvan zijn er op Itaparica nog steeds heel veel.’

En als die Hollanders niet weg weten te komen worden ze opgegeten, in Brazilië Brazilië tenminste. De inboorling Capiroba ontdekt dat Hollanders veel beter smaken dan Portugezen en eet vanaf dan niets anders. Hij gaat er zelfs op over een aantal Hollanders te houden en vet te mesten voor latere consumptie.
‘Brazilianen hebben er een handje van om te beweren – zij het tegenwoordig niet zoveel als vroeger – dat het onbegrijpelijk is dat een land zo groot en zo rijk aan grondstoffen als Brazilië zo onderontwikkeld is. En dan zegt men: dat heeft te maken met de kolonisatie door de Portugezen, dat achterlijke, domme volk; hadden de Nederlanders of de Engelsen Brazilië gekoloniseerd, dan was het heel anders gegaan. Daarom eet Capiroba Hollanders; het is beter vlees, dat blanke vlees is mals. Het is ironie natuurlijk, Braziliaanse ironie, dat idee dat alles wat uit het buitenland komt beter is.’

Tegelijk wordt vaak ook gezegd dat Brazilië een gezegend land is. In Brazilië, Brazilië laat u een Braziliaanse ziel ervoor kiezen om af te zien van reïncarnatie en in plaats daarvan voor altijd een Braziliaanse ziel te blijven. In uw verhaal ‘De engel die niet in God geloofde’

komt God – gekleed in korte broek en bretels, vloekend en cachaça drinkend – even terug op aarde, en waar gaat hij heen: naar Brazilië. ‘Natuurlijk, het gaat over een visser uit Itaparica, dus komt God naar Itaparica.’

Maar het gezegde ‘God is een Braziliaan’ is in Brazilië zelf toch een gangbare uitdrukking? ‘Dat Brazilië gezegend zou zijn is een van die nationale mythes. (Verheft zijn stem en declameert:) ‘Het land kent geen aardbevingen, geen vulkaanuitbarstingen, het heeft een heerlijk klimaat: God is Braziliaans!’ Maar het betekent niets. Tegenwoordig worden er ook vaak grappen over gemaakt. Gebeurt er ergens in Brazilië een ramp dan klinkt het ironisch: ‘Ja, ja, God is een Braziliaan’, gaat er weer eens iets vreselijk mis: ‘Zie je wel, God is een Braziliaan.’”

Toch heten Brazilianen ook trots te zijn op hun land.

‘Dat is zeker zo. Voetbal heeft daarin een belangrijke rol gespeeld. Ik heb wel eens geschreven dat het eerste wereldkampioenschap voetbal dat Brazilië won, in 1958 met Pelé en Garrincha, een heleboel heeft betekend voor het Braziliaanse zelfbeeld. Dat wereldkampioenschap rekende af met een diep geworteld inferioriteitsgevoel. Je zou bijna kunnen zeggen dat met dat wereldkampioenschap het nieuwe Brazilië ontstond. Mensen zeiden tegen elkaar, kijk, nou is Brazilië wereldkampioen in zoiets groots en belangrijks als voetbal.’

Inmiddels lijkt het heel goed te gaan met Brazilië. Onder de vorige president, Lula da Silva, heeft Brazilië een enorme sprong voorwaarts gemaakt. Brazilië is een van de BRIC-landen, wordt gezien als een supermogenheid. ‘Ja dat hoor je steeds zeggen. En Brazilië heeft ook potentie. Maar zolang de corruptie niet is overwonnen, zolang we geen goede gezondheidszorg hebben, en geen goed onderwijs... Basale tekortkomingen zijn nooit aangepakt. We hebben geen havenstructuur die past bij de ambities van het land, het spoor stelt niets voor, zomin als het wegennet, we hebben geen infrastructuur, niet eens elementaire sanitaire voorzieningen.’

Die economische groei is een mythe?

‘Er is groei, maar die kan deels worden verklaard door gefalsificeerde statistieken en deels doordat het voor een land met de mogelijkheden en omvang als Brazilië nu eenmaal onmogelijk is niet te groeien. Brazilië groeit vanuit de wieg, uit zichzelf, door niets te doen.’

Er is de afgelopen jaren in Brazilië een middenklasse ontstaan, zo wordt alom beweerd. ‘Natuurlijk, maar de regering van Lula heeft ook simpelweg definities veranderd. Was een arme eerst iemand die, laten we zeggen, min-

der dan zeventig verdiende; nu zei de regering plotseling: nee, vanaf dit moment is iemand arm als hij minder dan zestig verdient. In Brazilië is de statistische manipulatie schaamteloos. Een tijdje geleden werd de zogeheten *Lei Seca* (droge wet) ingevoerd, gericht op het voorkomen van rijden onder invloed, met ademtesten etc. Niet lang daarna verkondigde de regering: de *Lei Seca* heeft sinds de invoering al 1800 mensen het leven gered. Maar dat kunnen ze toch helemaal niet weten? Alleen door in zo’n ballonnetje te blazen heeft iemand zijn eigen leven gered? De statistieken zijn niet alleen weinig betrouwbaar, het zijn verdraaiingen, zichtbaar verzinsels, zelfbevestigende flauwekul. Het is net zoiets als dat je in een statistiek laat zien dat honderd procent van de mensen die kanker krijgt water heeft gedronken. Dat is natuurlijk waar, maar het betekent niets.’

Ondanks die samba, stranden, carnaval en het voetbal is Brazilië dus helemaal zo gezegend niet is als mensen voor waar aannemen?

‘Ach, het is geen triest land. Triest zijn is moeilijk voor een land als Brazilië, door de multiculturele invloed, door het weer. Wij hebben geen winter, en dat is van enorme invloed. Ik heb een tijdje in Berlijn gewoond. Na vijftien dagen geen zon te hebben gezien, werd ik de-

pressief. In een land met het klimaat van Brazilië is het gemakkelijker overleven, gefalsificeerde statistieken of niet.’

Als we na precies een uur afscheid nemen, vertel ik hem dat ik er na de voorgaande dag een hard hoofd in had dat ik hem zou treffen. Hij verontschuldigt zich. Dat hij onbereikbaar was kwam door de jetlag: ‘Ik ben zeventig en de jaren beginnen te wegen.’ En dat verhaal over ‘amanhã’ dan? ‘Je had je helemaal geen zorgen hoeven maken,’ antwoordt hij, ‘dat is een verhaal over de Braziliaan, maar zelf ben ik eigenlijk heel punctueel, op het angstige af, het idee dat ik ergens niet op tijd komt benauwt me. Wat dat betreft ben ik een zeer a-typische Braziliaan.’

Twee grote festivals zijn dit najaar gewijd aan Brazilië: het Belgische **Europalia Festival** (4 oktober tot medio januari) en het **Brasilfestival** in eigen land (vanaf 3 oktober). Het programma van beide festivals bestrijkt een breed spectrum van Braziliaanse cultuur. Meer info: brasilfestival.nl en europalia.be.

João Ubaldo Ribeiro treedt op in verschillende plaatsen in België en is op 26 oktober in Utrecht (zie slau.nl). *Brazilië*, *Brazilië* verscheen in 1991 bij uitgeverij Anthos en is nog steeds in druk.

gerritsen

Koffie?

Ik lees een boek over uitbundigheid. Van de auteur las ik eerder boeken over zelfmoord, depressie en manie en ben zo vanzelf uitgekomen bij haar boek over uitbundigheid. Alsof ze me op slinkse wijze het optimisme in heeft gelokt.

Ik glimlach vaak tijdens het boek, soms grinnik ik hardop als ik lees over John Muir die zo verrukt is van de natuur in Yosemite dat hij tijdens een winterstorm hoog tot boven in een Douglasspar klimt, zich vastklampt aan de boom en zich overgeeft ‘aan het woeste heen en weer zwaaien... aan de wilde extase.’ Nooit eerder, zei hij, had hij zo genoten van ‘zo’n grootse, uitbundige beweging. De ranke toppen bogen diep door en zwipten heen en weer in de storm, van voor naar achter en in de rondte, en volgden de meest onbeschrijflijke horizontale en verticale curven terwijl ik me uit alle macht vastklampte aan de stam, als een vogel aan een rietstengel.’

Ik zie hem boven in die boom en wil dat een ander ook laten zien. Als ik nog met mijn man sprak, zou ik hem zoiets voor willen lezen, maar ik spreek niet meer met mijn man, behalve als het over onze dochter gaat.

Ik woon nu boven en hij beneden. Ons kind gaat op en neer.

Als ik in zijn huis kom vraagt hij altijd: ‘Wil je koffie?’ Ik zeg dan: ‘Nee.’

In de veertien jaar die we samen waren heb ik nog nooit een gebakken ei gegeten, omdat ik niet van gebakken eieren houd. Maar altijd als hij een gebakken ei voor zichzelf maakte vroeg hij: ‘Wil je een gebakken ei?’

Ik zei: ‘Nee, dank je,’ en later: ‘Je weet toch dat ik niet van gebakken eieren houd?’

‘Ja,’ zei hij, ‘maar ik vind het onbeleefd om een ei voor mezelf te bakken en niet te vragen of jij er ook een wilt.’

Ik vond dat een goed antwoord. Of het was waar en dan was dat mooi. Of het was niet waar en hij vergat inderdaad steeds weer dat ik niet van gebakken eieren hou, maar dan vond ik dat hij zich daar mooi uit redde.

Nu heeft hij mij gevraagd of ik liever wil dat hij me niet meer vraagt of ik koffie wil. Ik heb gestameld dat hij mij zoiets niet vragen kan. Misschien wil ik zelf steeds weer kunnen zeggen: ‘Nee, dank je.’ Ik weet het niet.

■ ESTHER GERRITSEN